

6. Gazap Tanrı'nın mı Toplumun mu?: Gönül Çatalcalı'nın *Eşiktekiler* ve Elif Şafak'ın *Mahrem* Romanlarında Engellilik¹

Kutbettin TURAN²

APA: Turan, K. (2025). Gazap Tanrı'nın mı Toplumun mu?: Gönül Çatalcalı'nın Eşiktekiler ve Elif Şafak'ın Mahrem Romanlarında Engellilik. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (47), 85-95. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.16568132>

Öz

Engellilik, tarih boyunca farklı toplumsal, kültürel ve bilimsel paradigmlar doğrultusunda tanımlanmış ve anlamlandırılmış bir olgudur. Bu duruma çeşitli çözümler getirmeye çalışan ve engellilik modelleri olarak bilinen bazı söylemler öne sürülmüştür. Ahlaki model, engelliliği bireyin ya da ailesinin işlediği günahların cezası olarak görürken; tıbbi model, bu durumu tedavi edilmesi gereken bireysel bir yetersizlik olarak ele alır. Sosyal model ise engelliliğin esas nedenini, toplumun yarattığı fiziksel ve sosyal engellerde bulur; bu durumu bireysel eksiklikten ziyade toplumsal bir sorun olarak ele alır. Bu çalışmada, Gönül Çatalcalı'nın *Eşiktekiler* ve Elif Şafak'ın *Mahrem* adlı romanları engellilik modelleri bağlamında incelenmiştir. Ahlaki modelin bireyin ya da ailesinin işlediği bir suçun veya günahın sonucu olarak engelliliği değerlendirmesi, *Eşiktekiler* romanında Nizam karakteri üzerinden etkileyici biçimde ortaya konulmuştur. Ancak yazar, bu geleneksel ve dışlayıcı bakış açısını, Doktor Nusret karakteri üzerinden eleştirerek bireysel günahkârlıktan ziyade toplumsal çarpıklıkları hedef alır. Buna karşılık, Elif Şafak'ın *Mahrem* adlı romanında, toplumsal önyargıların ve normatif beden algısının, bedensel farklılıkları nasıl sosyal engellenmişliğe dönüştürdüğü açık biçimde ortaya konmaktadır. İsmi verilmeyen başkarakter “Şişman Kadın”, toplumsal beden normlarına uymadığı gerekçesiyle dışlanmakta, aşağılanmakta ve kamusal alanda görünmez kılınmaktadır. Toplumun idealize edilmiş beden anlayışı, bireyi toplumsal yaşamdan tecrit ederek onu mahremiyet alanına çekilmeye zorlamaktadır. Roman, bedensel farklılıkların yalnızca fiziksel bir durum değil, aynı zamanda sosyal dışlanma ve damgalanma süreçleriyle şekillenen bir deneyim olduğunu ortaya koyar. “Şişman Kadın”ın yaşantıları, sosyal model çerçevesinde değerlendirildiğinde, bireyin bedensel görünümü temel alınarak toplum tarafından ötekileştirilmesi ve böylece “engelli” konumuna itilmesi anlamında okunabilir. Edebiyat, sadece engelliliğe yaklaşımların yansıtıldığı bir alan değil, aynı zamanda sorgulandığı ve dönüştürüldüğü bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Gönül Çatalcalı'nın ve Elif Şafak'ın bu eserleri, engelliliğe ilişkin toplumsal tutumları görünür kılarken, bu tutumların arkasındaki kültürel ve ahlaki yapıyı da açığa

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale hazırlamakta olduğum “Türk Romanında Engellilik (1950 - 2000)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin / Oran: %18

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 28.05.2025-**Kabul Tarihi:** 29.07.2025-**Yayın Tarihi:** 30.07.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.16568132>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr. Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / PhD Student, Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences (Van, Türkiye) **eposta:** kutbettinturan@hotmail.com, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-4448-1697> **ROR ID:** <https://ror.org/041jyzp61> **ISNI:** 0000 0001 2164 6335 **Crossref Funder ID:** 501100010760

çıkarmaktadır. Bu bağlamda, edebi eserler, engellilikle ilgili toplumsal farkındalık yaratmak, eleştirel düşünce geliştirmek ve alternatif bakış açıları sunmak bakımından önemli bir işlev görmektedir.

Anahtar kelimeler: Engellilik, edebiyatta engellilik, romanda engellilik

Wrath of God or Society?: Disability in Gönül Çatalcalı's *Eşiktekiler* and Elif Şafak's *Mahrem*³

Abstract

Disability has been defined and interpreted throughout history in line with various social, cultural, and scientific paradigms. In response to this phenomenon, several discourses—commonly referred to as models of disability—have been proposed to offer different explanatory frameworks. The moral model interprets disability as a punishment for sins committed by the individual or their family. In contrast, the medical model conceptualizes disability as an individual deficiency that requires treatment. The social model, however, locates the root cause of disability in the physical and social barriers imposed by society, framing it as a societal issue rather than an individual flaw. This study examines *Eşiktekiler* by Gönül Çatalcalı and *Mahrem* by Elif Şafak within the framework of these disability models. In *Eşiktekiler*, the moral model is vividly depicted through the character of Nizam, whose disability is construed as a consequence of familial sin or transgression. Nevertheless, the author challenges this traditional and exclusionary perspective through the character of Doctor Nusret, thereby shifting the critique from individual culpability to broader societal distortions. In contrast, Elif Şafak's *Mahrem* explicitly illustrates how social prejudices and normative body ideals transform physical difference into a form of social disablement. The unnamed protagonist, referred to as “the Fat Woman,” is marginalized, humiliated, and rendered invisible in the public sphere due to her failure to conform to socially constructed body norms. Society's idealized conception of the body pushes her to the margins of social life, compelling her to retreat into the private realm of the mahrem. The novel underscores that bodily difference is not merely a physical condition, but a lived experience shaped by processes of social exclusion and stigmatization. When interpreted through the lens of the social model, the Fat Woman's experiences reveal how individuals are cast into the category of the “disabled” by societal mechanisms of othering based solely on bodily appearance. Literature, therefore, emerges not only as a domain where perspectives on disability are represented, but also as a space in which such perspectives are critically interrogated and potentially transformed. The works of Gönül Çatalcalı and Elif Şafak render visible the societal attitudes toward disability while simultaneously exposing the cultural and moral structures that underpin these attitudes. In this regard, literary texts serve a vital function in fostering social awareness, cultivating critical thought,

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article is based on my doctoral thesis entitled “Türk Romanında Engellilik (1950-2000),” which I am currently preparing.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin / Rate: %18

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 28.05.2025-**Acceptance Date:** 29.07.2025-**Publication Date:** 30.07.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.16568132>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

and offering alternative perspectives on disability.

Keywords: Disability, disability in literature, disability in the novel

1. Engellilik Olgusu ve Engelliliğin Tarihsel İnşası

Engellilik, yalnızca bireyin bedensel veya zihinsel farklılıklarına indirgenebilecek bir durumdan ziyade, toplumun bakış açısına göre anlam kazanan ve toplum tarafından kültürel olarak inşa edilen bir olgu olarak değerlendirilebilir. Gerek Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından, gerekse ulusal düzeyde yapılan engelli tanımlamalarında, yakın zamanlara kadar birey ve bireyin yetersizlikleri öne çıkarılmıştır. Bu tanımlamalar genellikle tıbbi model perspektifinde yapılmış olup, engelliliği bireysel yetersizlikler bağlamında ele almaktadır. Ancak sosyal modelin gelişimiyle birlikte, engellilik kavramı bu model perspektifinde açıklanmaya başlanmış; toplumsal yapıların ve çevresel faktörlerin engelliliğin oluşumundaki rolü vurgulanmıştır.

Engellilik olgusu, tarihsel süreçte farklı toplumlarda çeşitli şekillerde yorumlanmış ve farklı anlamlara bürünmüştür. Düşünce tarihi incelendiğinde, engelliliğin çoğunlukla teolojik temelli yaklaşımlarla açıklandığı görülür (Turan, 2018: 18). Birçok toplumda, engelli bireylerin veya ebeveynlerinin işlediği günahların karşılığı olarak Tanrı veya tanrılar tarafından cezalandırıldıklarına inanıldığı için, bu insanlar toplumdan dışlanmış, yalnızlığa ve ölüme terk edilmiştir (Öztürk, 2011: 16). Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında da engellilik, bireyin veya ailesinin günahlarının sonucu olarak görülmüştür (Turan, 2018: 67). Ortaçağ Batı dünyasında engelli bireyler, cadılıkla ilişkilendirilerek Engizisyon mahkemelerinde yargılanmış ve ağır cezalara maruz kalmıştır (Kolat, 2010: 29). Aynı dönemde bazı dini hareketler, engellilere karşı merhametli olunmasını öğütleyerek toplumun bu bireylere yönelik tutumunu dengeleyen bir söylem geliştirmiştir (L. Braddock - L. Parish, 2011: 103).

Sanayi devrimi öncesindeki feodal toplumda, engelli bireyler üretim süreçlerine belirli ölçülerde katılım sağlayabilmiştir. Ancak sanayileşme süreciyle birlikte hız, verimlilik ve disiplin esasına dayanan fabrika sistemlerinin ortaya çıkması, engellilerin üretim alanından dışlanmasına yol açmıştır. Kapitalizmin gelişimi bu dışlanmayı daha da pekiştirerek engelli bireylerin toplumsal yaşamdan giderek uzaklaştırılmasına neden olmuştur (Oliver, 2011: 210-211). Öte yandan, 20. yüzyılın başlarında öjenik yaklaşımlar, özellikle Nazi Almanya'sında engellilerin kitlesel olarak kısırlaştırılmasına veya öldürülmesine yol açmıştır (Yumul, 2012: 91-92). Bu politikalar, esasen İngiltere ve ABD kaynaklı öjeni teorilerinin bir uzantısı olmuştur (Davis, 2011: 198).

17. ve 18. yüzyıllarda yoksulluğa ilişkin toplumsal ve siyasi perspektifteki değişimler ile 19. ve 20. yüzyıllarda engellilik kavramının giderek tıbbi yaklaşımlarla açıklanması, engelli bireylerin daha fazla ayrımcılığa maruz kalmasına neden olmuştur. Ancak bu bireylerin tedavi amaçlı bir araya gelmesi, grup kimliğinin oluşmasına ve engellilerin çağdaş siyasi mücadelesinin yükselişine zemin hazırlamıştır (L. Braddock- L. Parish, 2011: 101).

Engellilik hareketinin temellerinin 1960'larda İngiltere'de, BDA (British Deaf Association), NLB (National League of the Blind) ve DIG (Disablement Income Group) gibi sivil toplum kuruluşlarının öncülüğünde atıldığı kabul edilmektedir. Bu örgütlerin düzenlediği kampanya ve gösteriler, engellilerin dışlanmasına karşı sistematik mücadeleleri içeren politikaların gelişmesine zemin hazırlamıştır (Burcu, 2020: 2). Bu süreçle birlikte, engelliliği insan biyolojisine aykırı bir durum olarak gören tıbbi söylem yerini, sosyal ve kültürel engellerle mücadeleyi ön plana çıkaran sosyal söyleme bırakmıştır (Burcu,

2020: 6).

2. Engellilik Modelleri

Engellilik olgusu, insanlık tarihi kadar eski olup, çeşitli modeller aracılığıyla açıklanmaya ve çözümler üretilmeye çalışılmıştır. İlk çağlarda ve ilkel toplumlarda, geleneksel inançlar ve dini temellere dayanan yaklaşımlar ön planda iken, zamanla tıp ve sosyal bilimlerdeki gelişmelerle birlikte, engellilik olgusuna yönelik anlayışlar dönüşüme uğramış; bireysel, toplumsal ve yapısal etkenleri merkeze alan modeller gelişmiştir.

2.1. Ahlaki (Moral) Model

Ahlaki (moral) model, engelliliğe yaklaşımın en eski biçimi olarak, ilk çağlardan 18. yüzyılın sonlarına kadar hâkim bakış açısı olmuştur. Engelliliği geleneksel inançlara ve dini temellere dayanarak açıklayan bu modelde, bedensel ve zihinsel yeti kayıpları, kişinin içindeki şeytan ya da ahlaksızlığın dışı vurumu; kişinin veya yakın çevresinin işlediği günahların, suçların ilahi bir cezası olarak değerlendirilmiştir (Samav; Sallan Gül, 2021: 49-53). Günümüzde, bu konuda birçok hukuki ilerleme sağlanmış olsa da, bazı toplumlarda hâlâ engelliliğin, bireyin veya ebeveyninin işlediği bir günahın sonucu olduğu inancına rastlanabilmektedir (Tekin, 2019: 1537).

2.2. Tıbbi Model

Tıbbi model, 19. yüzyılın ikinci yarısında tıp ve rehabilitasyon alanlarında yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Samav; Sallan Gül, 2021: 53). Yakın zamana kadar hâkim bakış açısını oluşturan bu model, engelliliği bireyin 'normal' kabul edilen aktiviteleri gerçekleştirilmede yaşadığı yetersizlikler veya sınırlılıklarla ilişkilendirir (Burcu, 2020: 28).

Engelliliği bireysel bir sorun olarak gören tıbbi model, bu konuda toplumsal sorumluluğu dışlayan bir yaklaşım ortaya koyar; tıbbi müdahalelerle düzeltilmesi gereken bir durum olarak gördüğü engelliliği, ayrımcılık ve damgalamaya açık hale getirir (Kolât, 2010: 8-9). Sosyal faktörleri göz ardı ettiği için eleştirilse de, tıbbi modelin sağlık ve bakım hizmetlerinin gelişmesine katkı sağladığı kabul edilmektedir (Samav; Sallan Gül, 2021: 54).

2.3. Sosyal Model

Geleneksel modellerden farklı olarak, sosyal modelin en belirgin özelliği, onun ortaya çıkışında engelli bireylerin aktif katılımının bulunmasıdır (Burcu, 2007: 10). Bu model, UPIAS'ın (The Union of Physically Impaired Against Segregation) entelektüel ve politik argümanlarından türemiştir. Bu hareket, engelliliğin bireysel bir sorun değil, toplumsal bir durum olduğunu, insanları engellileştirenin yeti yitimi değil, toplumun ve toplumsal düzenin yol açtığı dezavantajlar olduğunu savunur (Shakespeare, 2011).

Sosyal modele göre engellilik, bireyin bedensel farklılıklarından değil, toplumun yarattığı sosyal bariyerlerden kaynaklanır. Erişilemeyen fiziksel mekânlar, önyargılar ve hizmetlerin esnek olmayan yapısı, engellilerin sosyal yaşama katılımını zorlaştırır. Model, engelliliğin temelinde bireysel yetersizliklerin değil, toplumun bu bireyleri dışlayıcı biçimde örgütlenmesi olduğunu savunur (Burcu, 2020: 31-32).

Sosyal model, engellilik hareketinin politik söylemini güçlendirmiş ve engellilerin politikleşmesine katkıda bulunarak birçok ülkede önemli kazanımlar elde etmesine ve uluslararası platformlarda seslerini duyurmasına

imkân sağlamıştır (Yılmaz, 2016: 61). Engelliliği, yeti yitimi olan bireylerin faaliyetlerini sınırlayan toplumsal düzenin sonucu olarak gören sosyal model (Thomas, 2011: 33), hak temelli mücadelelerin gelişiminde belirleyici bir işlev görmüştür.

3. Gönül Çatalcalı'nın *Eşiktekiler* Adlı Romanında Engelliliğin Ahlaki Model Çerçevesinde Temsili

Gönül Çatalcalı'nın *Eşiktekiler* (2017) adlı romanı, Demokrat Parti dönemi ve 27 Mayıs'a giden süreci arka plan olarak kullanmakta ve ana karakter Doktor Nusret'in hazine yaşam öyküsünü merkeze almaktadır. Nusret'in babası zahire tüccarı Muhsin Bey, taşradan gelip İstanbul'da büyük servet edinen, kapitalist düzenin bütün çürümüşlüklerini üzerinde taşıyan, yozlaşmış, hiçbir değer yargısı tanımayan bir kişidir. Doktor Nusret, babasının bir ahlaksızlığına daha şahit olduğunda buna tahammül edemez ve İstanbul'u terk edip Ege'nin bir kasabasına yerleşir.

Doktor Nusret, kasabaya geldiğinde karşılaştığı ilk kişi Nizam olur. Zamanla doktorun en yakın dostu olan Nizam'ın Ali isminde bedensel ve zihinsel engelli bir çocuğu vardır. Nizam, bir ayıbını, günahını gizler gibi onu herkesten saklar; yakın çevresinden birkaç kişi dışında kimse çocuğun varlığından haberdar olmaz. Ali ile ilgilenmek, onu vilayetdeki hastaneye götürmek için ara sıra ortadan kaybolan Nizam, çevresindeki insanlara, babasına yardım etmek için köye gittiğini söyler. Yine onun ortalarda görünmediği bir gün durumunu merak edip evine giden Doktor Nusret, son nefesini vermiş olan Ali'yi görür. Bu engelli çocuğun cansız bedeni şöyle tasvir edilir:

“Tam karşıda, tahtadan çakılmış küçük bir yatak vardı. Üzerinde, kaç yaşında olduğu anlaşılmayan çırılçplak, kemikleri sayılan, başında tek tel saç bulunmayan bir erkek çocuk! Kolları ve bacakları yoktu! Bir gözü sanki kalemle çizilmiş çizgiydi, göz kapağı birleşikti, belli ki doğumdan sonra açılmamıştı. Tavana dikilmiş kocaman öteki gözü ise, kıpırtısızdı. Rengi griye dönüyordu çocuğun.” (Çatalcalı, 2017: 171)

Doktor Nusret, gördüğü manzara karşısında, hekim soğukkanlılığını yitirir ve büyük bir şaşkınlık yaşar. “Tıbbiyede okurken, hastanede, yüzlerce sakat çocuk görmüştüm... Lakin... Böylesini... Bu kadar eksik... Yarı bile değil...” (Çatalcalı, 2017: 171) diye düşünür. Nizam, uzun süre Nusret'ten sakladığı Ali'nin hikâyesini “Bu çocuk benim günahımdır doktor!” (Çatalcalı, 2017: 172) diyerek anlatmaya başlar.

Nizam, delikanlılık yıllarında, kendine güvenip abi diyen öz amcasının kızı Emine'ye samanlıktaki tecavüz etmiştir. Emine; sakat, hilkat garibesi Ali'yi doğururken ölmüştür. Nizam, defalarca intihar etme girişiminde bulunup tüfeği boğazına dayasa da bu günahsız çocuk yüzünden tetiğe basamamıştır. Günahının bedeli olarak gördüğü Ali'ye adeta hayatını adayan Nizam, köyden kaçarak kasabaya gelmiştir. “Benim günahım” dediği Ali'nin varlığını bir aile sırrı olarak tutan Nizam, hastalığında neden kendisinden yardım almadıklarını soran Doktor Nusret'e “cesaret edip gösteremedim evladımı, söyleyemedim sana derdimi... [u]tandım” (Çatalcalı, 2017: 173) diye cevap verir.

Engelliliğe yaklaşımın en eski ve ilkel şekli olan ahlaki (moral) model, engelliliği dini ve ruhani temellere dayandırarak açıklamıştır (Kolat, 2010: 8). İlk çağlardan 18. yüzyılın sonlarına kadar birçok toplumda hâkim olan bu yaklaşıma göre sakatlık durumu, bireyin ya da yakın çevresinin işlediği bir suç veya günahın karşılığı olarak ilahi bir cezadır (Samav; Sallan Gül, 2021: 52). Nizam'ın engelli çocuğunu günahının bedeli olarak görmesi, bu yaklaşıma uyan bir inançtır. Çocuğun hikâyesini Doktor Nusret'e anlatan eczacı İrfan da “Zavallı küçük amca kızına yaptığı kötülük için kızmadım bile ona, öyle acizdi ki! Cezası çoktan kesilmişti, daha da görecekları vardı.” (Çatalcalı, 2017: 176) diyerek aynı inancı ifade eder.

Müslüman topluluklarda engellilikle ilgili, Kur'an'daki bazı ayetlere dayandırılan çeşitli inanışlar var

olagelmıştır. Bu yaygın inanışlardan biri de, kişiye isabet eden kötülüklerin kendi nefsinde kaynaklandığı, dolayısıyla engelli bireyin durumunun ya kendisinin ya da ebeveyninin işlediği bir günahın sonucu olduğu yönündedir. Engelli kişiler, ebeveynin bir günahının yansıması olarak görüldüğü için saklanır, karanlık odalarına kapatılır ve toplumsal yaşamdan tecrit edilir (Ünlü; Bağcıvan; Kara, 2022: 121). Geleneksel yaşam tarzının ve inançların etkisini sürdüğü kasaba hayatında, engelliye yaklaşım benzer şekilde tezahür etmektedir. Romanda Nizam ve ailesi de, bir günahın bedeli olarak gördükleri Ali'nin varlığını herkesten gizler.

Engelliye yönelik bu ilkel yaklaşımın, yazarın düşünsel yönelimiyle örtüştüğü söylenemez. Aksine yazarın bu inanca eleştirel bir noktadan yaklaştığı söylenebilir. Dürüst, ilkeli ve idealist bir karakter olarak yazarın sözcüsü olduğunu düşünebileceğimiz Doktor Nusret, Nizam'ın yaşadığı dramı öğrendikten sonra büyük bir sarsıntı yaşamakla birlikte, Nizam'ın amcasının kızı Emine'ye yönelik eylemini bireysel kötülük ya da sapkınlık çerçevesinde değil; toplumsal zihniyet, cehalet ve bağnazlık bağlamında değerlendirir. Nusret'in içsel tepkisi, bu zihniyeti sorgulayan ve dönüşüm çağrısı yapan bir söyleme evrilir:

“Avaz avaz bağırarak geçti içinden. Emine'nin yazgısını omuzları üzerinde taşıyan binlerce kız çocuğuna seslenmek... Kadını bir organa, et parçasına dönüştüren zihniyeti yıkmak, eğitimsizlik, bağnazlık ve cinsellik kuyusuna hapsedilen, orada canavarlaşan zavallı erkek çocuklarını o kuyudan çekip çıkarmak...” (Çatalcalı, 2017: 173)

Nizam'ın hikâyesini Doktor Nusret'e anlatan Eczacı İrfan, eskiden köylere sık sık gittiğini, Nizam'ın ailesini yakından tanıdığını, kendisinin çok iyi, terbiyeli, güleç, utangaç ve çalışkan bir çocuk olduğunu anlatır. İrfan, onun diğer köy delikanlılarına benzemediğini, askere gidip geldikten sonra ve seneler sonra da hiç değişmediğini söyler. Gerek eczacının anlattıklarına, gerek romanın olay örgüsü içinde karakter özelliklerine bakıldığında Nizam'ın norm karakter özelliklerini gösterdiği söylenebilir. O, kendisini günahkâr, Ali'yi günahının bedeli olarak görse de onu bu kötülüğü yapmaya sürükleyen etken, toplumun cehaletten beslenen kokuşmuş zihniyetidir. Bu bağlamda, roman yalnızca engelliliği değil, aynı zamanda kırsal kesimdeki cinselliği ve ataerkil toplumun ahlaki çürümüşlüğü de eleştirel bir yaklaşımla işlemektedir. Özellikle Nizam'ın gençliğinde yaşadığı bastırılmış cinsel dürtüler ve köy ortamındaki erkeklik söylemi, cinsel suçun zeminini hazırlayan toplumsal koşullar olarak değerlendirilmektedir.

Bu durum, “Orada acemi bir oğlandı Nizam; köyün sınırları içine hapsedilmiş, cinsel dürtülerini bastırmaya uğraşan.” (Çatalcalı, 2017: 179) diye düşünen Doktor Nusret'in içsel değerlendirmelerinde açıkça görülmektedir. Nizam'ın işlediği eylemin bireysel bir sapkınlık değil; cinselliğin bastırıldığı, kadın bedeninin nesneleştirildiği ve erkekliğin hayvani dürtülerle tanımlandığı bir toplumsal yapının sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Nusret, böyle bir sosyal ortamda Nizam'ın, iradesini yitirmiş gibi, amcasının kızı Emine'yi “Samanlıkta, kösnül kokuları çağrıştıran kadın imgesi, patlamaya hazır cinselliği alevlendiren, erkekliğini üzerinde ispat edebileceği bir beden yalnızca, bir nesne!” (Çatalcalı, 2017: 179) olarak gördüğünü düşünür. Doktor Nusret'in iç monologlarında, bireysel hataların arkasında yatan yapısal sorunlara dikkat çekilmekte ve toplumsal eleştiri derinleştirilmektedir.

Eşiktekiler romanında engellilik olgusu, geleneksel ahlaki modelin bir izdüşümü olarak temsil edilmektedir. Bununla birlikte yazar, bu modele eleştirel bir mesafeden yaklaşmakta ve engelliliğin bireyin günahı veya suçu değil, toplumsal yapının sonucu olduğunu ima eden bir perspektifi de roman başkahramanı Doktor Nusret aracılığıyla sunmaktadır.

4. Elif Şafak'ın *Mahrem* Adlı Romanında Bedensel Farklılık ve Sosyal Engellenmişlik

Elif Şafak'ın *Mahrem* (2000) adlı romanı, bedensel farklılıkların birey üzerinde yarattığı sosyal dışlanmayı ve ayrımcılığı, toplumsal normlar ve önyargılar bağlamında ele alır. Romanın ismi verilmeyen başkahramanı, anlatı boyunca “Şişman Kadın” olarak tanımlanmakta; bu durum, karakterin kimliğinin yalnızca görünüşü üzerinden inşa edildiğini ve bedensel normlardan sapma gösteren bireylerin toplumda yok sayıldığına dair eleştirel bir perspektif sunmaktadır.

Şişman Kadın'ın aslında bedensel bir engeli yoktur; ancak insanların farklılıklara karşı dışlayıcı tutumu, ötekileştirici bakışı, onu sosyal hayattan izole ve içe dönük bir yaşam sürmeye itmiştir. Şişman Kadın, sahip olduğu bedensel farklılıktan ötürü insanların aşağılayıcı bakışlarını hissedip bu durumdan rahatsızlık duyar. Özellikle toplu taşıma araçlarında, kendisini âdeta abluka altına alarak pür dikkat süzen bakışlardan büyük rahatsızlık duyduğunu belirtir: “İster oturarak, ister ayakta olsun, bir hayli zordur benim için otobüsle bir yerden bir yere gitmek. Ama benim kadar şişmansanız eğer, minibüsler, otobüslerden daha da beterdır” (Şafak, 2006: 20).

Şişman Kadın, minibüs şoförlerinin alaycı bakışlarını, maruz kaldığı iğneleyici ifadeleri ve insanların küçümseyici tutumunu anlatırken, karşılaştığı muameleyi görme engelliliğe yönelik toplumsal yaklaşımla karşılaştırır. İnsanların, görme veya bedensel engellilere göre, şişman bedene karşı tutumunun daha acımasız olduğunu düşünür. Toplumun gözünde şişmanlığın, bireyin kendi “pisboğazlığı” ve “açgözlülüğü” sonucu ortaya çıkan bir kusur olarak görüldüğünü, bu nedenle şişman bireyle alay edildiğini söyler (Şafak, 2006: 20-21).

Şişman Kadın, toplum içine çıktığında her an bedeninin dikkat çektiğini ve insanların onu sürekli izlediğini düşünür. Bu durum, onun kamusal alanı bir tehdit olarak algılamasına neden olur. “Dışarısı sıfatların diyarıydı” (Şafak, 2006: 88) ifadesi, bireyin yalnızca bedensel görünümüyle tanımlandığı bir sosyal ortamın eleştirisini yansıtır. Onun rahat edebildiği ve mahremiyetini koruyabildiği için dış dünyanın kasvetinden kurtulduğunu hissettiği tek yer, sevgilisi Be-Ce ile beraber kaldığı Hayalifener Apartmanı'ndaki dairedir.

Roman boyunca karakterin yalnızca şişmanlığı ile tanımlanması, kişiliğinin ve duygularının yok sayılması, bedensel farklılıkların bireyin tüm kimliğini belirleyecek şekilde algılandığını gösterir. Süpermarketlerde karşılaştığı olumlu tavırları bile şişmanlığına bağlaması, toplumun fiziksel normlara dair önyargılarının bireyde nasıl içselleştirildiğini yansıtmaktadır: “Şişmanlığım, pisboğazlığımın özrüydü. Ve süpermarketlerde özrüm hep geçerliydi” (Şafak, 2006: 82).

Roman başkahramanı Şişman Kadın'ın benlik algısı, bir vapur yolculuğunda tanıştığı Be-Ce ile birlikte değişmeye başlar. Şişmanlığından ötürü bir ilişki yaşamayı olanaksız gören ve bu ihtimali baştan dışlayan karakter, bir süre Be-Ce'nin varlığına alışamaz. Birinin aşırı kilosu ve dev cüssesine karşılık, diğerinin cüce olmasının oluşturduğu tezat nedeniyle insanların yadırgayıcı bakışlarından kaçınmak için gündüzleri birlikte dışarı çıkmazlar, sokaklarda beraber dolaşmazlar. Bu durumu, “Dışarıdayken değil yan yana yürümek, kazara karşılaşsak bile uzaktan kuru bir selamla yetiniyorduk. Yan yana yürümemeliydik.” (Şafak, 2006: 81) şeklinde ifade eder. Hayalifener Apartmanı dışında birlikte görülmekten korkup kaygılanan, bu nedenle dışarıda birlikte görülmek istemeyen, sevgilisinden ziyade Şişman Kadın'dır.

Şişman Kadın, Be-Ce ile yaşadığı ilişki sayesinde bir değişim sürecine girer. Yıllardır aynı çıkmazın

içinde dönüp dururken, ne kimseyi sevebileceğine ne de kimse tarafından sevebileceğine inanmışken hiç beklemediği bir anda Be-Ce'nin bir kapı gibi önünde açıldığını söyler. Be-Ce ile birlikte hayata dair yeni bir perspektif geliştirmeye, kendisini rahatsız eden bakışlardan kurtulabileceğine inanmaya başlar. Bu ilişkinin kendisinde uyandırdığı değişimi şöyle ifade eder:

"Be-Ce bana aşkla baktıkça, ben de kendimi ve cümle âlemi bambaşka gözlerle görmeyi öğreniyordum. Çoğu zaman, onun gözlerinden bakabilmek, neyi nasıl gördüğünü anlayabilmek için can atıyordum. Bu gözlerde ne merhamet vardı, ne yadırgama. Dünya yaşanılabilir, ben de sevileseydim Be-Ce'nin gözlerinden baktıkça." (Şafak, 2006: 210)

Bu duygusal dönüşüm, Şişman Kadın'ın, Be-Ce'nin bir süreden beri yazdığı ve kendisinden gizlediği Nazar Sözlüğü'nü, bu sözlükteki "şişko" maddesini okumasıyla biter. Bu maddede kendisinin anlatıldığını görür: "şişko: O kadar şişmanmış ki, ne zaman insan içine çıksa herkes işini gücünü bırakıp onu seyredermiş. O da gözlerden o kadar rahatsız olurmuş ki, gidip daha çok yemek yer, daha çok şişmanlarmış. (Şişko'nun çocukluğunu arştr.)" (Şafak, 2006: 210) Böylece Be-Ce'nin kendisini sevmediğini, sadece yazdığı sözlüğün bir malzemesi olarak kullandığını anlar. Şişman Kadın, Be-Ce'nin gözünde, başından beri Nazar Sözlüğü'nün bir maddesi olmayı içine sindiremez; hava gazını açıp intihar girişiminde bulunur. Komşuları tarafından kurtarılır; ancak büyük bir hayal kırıklığıyla ve uğradığı ihanet nedeniyle ruhu darmadağın olmuş bir halde yaşamını sürdürür.

Şişman Kadın'ın oburluğunun ve şişmanlığının temelinde, çocukluk döneminde yaşadığı bir travma yatar. Çocukken arkadaşlarıyla saklambaç oynadığı sırada, kömürlükte sapık bir "Yabancı"nın tecavüzüne maruz kalır. Oral seks yoluyla iğfal edilen küçük çocuk, bu istismarın yıkıcı etkisinden hiçbir zaman kurtulamaz. Maruz kaldığı, bedensel ve ruhsal olarak dengesini bozan bu istismar, onun ruhunda hayatı boyunca izi silinemeyecek ve her an acısını hissedeceği bir yara bırakır. Bu travmadan kurtulmak amacıyla ağız temizliği, yeme ve kusma davranışlarını tekrarlayan bir döngü içinde sürdürmeye başlar; zamanla bu davranışlar kontrol edilemez bir alışkanlığa dönüşür. Gelişen yeme bozukluğu, onun giderek kilo almasına, buna bağlı olarak bedenini saklama isteğine ve kamusal alanda görünür olmaktan kaçınmasına neden olur. Şişman Kadın'ın toplumdan kaçışının ve herkese şüpheyle bakmasının bir nedeni insanların, şişmanlığın dolayısı ile ona dışlayıcı ve ötekileştirici bakışlarıdır; diğer nedeninin ise çocukluğunda yaşadığı travmanın yıkıcı etkisiyle insanlara olan güvenini yitirmesi olduğu söylenebilir. Çocukluk döneminde cinsel istismara uğraması, onun ruhsal dünyasında derin bir travmatik engellenmişlik yaratır ve içe kapanma sürecine girmesine neden olur.

Engellilik, bireyin bedensel veya zihinsel farklılıklarından kaynaklanan bir durum olmanın ötesinde, sosyal bağlamda önyargı, ayrımcılık, dışlanma ve eşitsizliğin sonucu meydana gelen sosyal engellenmişlik durumu olarak da tanımlanabilir (Burcu, 2020: 147). Şişman Kadın'ın çalıştığı kreşte, sakat çocuğu olan bir velinin kaynanası tarafından "üç ayaklı oğlak doğuran bir hayvana" (Şafak, 2006: 155) benzetilmesi ilgi çekicidir. Babaanne, sakat torununu alı şılmadık, böyle bir çocuk doğurduğu için, gelinini ise uğursuz bir hayvana benzetir. Burada toplumun engelliye karşı önyargılı ve dışlayıcı tutumunun bir başka örneğini görüyoruz.

Engellilik kavramının "normal" in toplumsal inşası üzerine temellendirildiğini söyleyebiliriz. Lennard J. Davis, engelli beden in anlaşılabilmesi için öncelikle normal beden in sorgulanması gerektiğini savunur. Davis'e göre normalliğin toplumsal inşası, engelliliği bu normlardan sapma olarak değerlendiren ayrımcı sistemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (2011: 187-193). Benzer şekilde, Erving Goffman "[n]ormallerin en normali bile yarı gizli bir noksanlığa sahip olabilir" (2022: 178) ifadesiyle, toplumsal normallik tanımlarının aslında kısıtlayıcı, dışlayıcı ve idealize edilmiş bir yapı taşıdığını vurgular.

Bu kuramsal çerçevenin romanda somutlaştığını söyleyebiliriz. Roman başkahramanı Şişman Kadın, fiziksel anlamda herhangi bir engelliliğe sahip olmamakla birlikte, bedensel farklılığı nedeniyle toplumsal normlara aykırı görülmekte ve bu durum onun dışlanmasına neden olmaktadır. Aşırı kilolu olması, bireyin toplumsal beden ideallerinden sapma gösterdiği gerekçesiyle damgalanmasına ve ötekileştirilmesine yol açar. Kamusal alanda bedenine yönelik sözlü taciz, alay ve küçümseyici tutumlarla karşı karşıya kalan karakter, toplumsal dışlanmanın ve sosyal engellenmişliğin somut bir örneği hâline gelir. Toplum tarafından “seyirlik” bir nesneye dönüştürülen bu beden, bireyin sosyal yaşama katılımını engelleyen bir faktöre dönüşür. Maruz kaldığı bu dışlayıcı tutumlar sonucunda Şişman Kadın, sosyal yaşamdan çekilerek içe dönük, izole bir yaşam biçimini tercih etmeye başlar. Böylece, bedensel farklılık, bireyin sosyal alanla kurduğu ilişkiyi belirleyen ve sınırlayan temel bir toplumsal engel hâlini alır.

Romanda, toplumun bireylere yönelik kalıp yargılarını sorgulayan eleştirel bir anlatımın tercih edildiği görülmektedir. Bireylerin yalnızca bedensel farklılıkları üzerinden tanımlanması ve kişilik, karakter ya da duygusal varoluşlarının göz ardı edilmesi, romanın temel eleştiri noktalarından biridir. Aynı zamanda eserin anlatıcı kahramanı konumunda olan Şişman Kadın, toplumun farklı bedensel özelliklere sahip bireyleri dışlayan ve görmezden gelen tutumunu şu sözlerle dile getirir:

“Var oldukları halde var olmayan, seyirlik oldukları halde ortalıkta görünmeyen insanlar vardı bu şehirde; cüceler, sakatlar, şişkolar... göze tuhaf görünen bütün insanlar... Dışarının gözlerinden sakınan, evlerinin mahremiyetine sığınan, varlıkları mahrem olan insanlar... Ben de onlardan biriydim. Dışarıda bir türlü rahat edemedikçe, gün be gün kendi içime kapanmış; kendi içime kapandıkça, dışarıda bir türlü rahat edemez olmuştum. Ben bu tecrit edilmişliği tercih etmişim; ama bu tecrit edilmişliğin ne kadarını tercih etmişim bilinmez.” (Şafak, 2006: 203)

Burada anlatıcı, toplumsal normların dışında kalan bireylerin görünmezliğine ve kamusal alandan dışlanmışlığına dikkat çeker. “Cüceler” ve “sakatlar” gibi bedenleri norm dışı kabul edilen bireylerle birlikte “şişkolar”ın anılması, şişman bedenin de toplumsal bakışta ötekileştirildiğine işaret eder. Bu bağlamda, bedensel farklılık sosyal dışlanmanın gerekçesi haline gelir. Şişman Kadın'ın yaşadığı içe kapanma süreci, maruz kaldığı sosyal engellenmişliğin hem nedeni hem de sonucudur; böylece gönüllü tecridin ardında istemsiz bir dışlanmışlık deneyimi yatar.

George Herbert Mead, bireyin davranışlarını toplumsal grup dinamikleri bağlamında ele alır ve bireyin diğer kişilerle kurduğu anlamlı iletişim aracılığıyla toplumsal süreçlerin gelişimi sayesinde benlik bilincine ulaşabileceğini savunur. Ona göre, sosyal psikoloji ile bireysel psikoloji arasında keskin bir ayrım bulunmamaktadır; zira sosyal psikoloji, özellikle bireyin davranış ve deneyimlerinin belirlenmesinde toplumsal grubun etkisi ile ilgilenir (2021: 45). Bu perspektiften bakıldığında, *Mahrem* romanının başkahramanı Şişman Kadın, hem kendisinin hem de kendisi gibi bedensel farklılığa sahip insanların sosyal yaşamdan tecrit edilmesinin, maruz kaldıkları dışlanmadan ve toplum tarafından yok sayılmaktan kaynaklandığına işaret eder. Bu eleştiri, engelliliğin sosyal modeli kapsamında savunulan “[e]ngelli birey toplumun tanımladığı tutum ve normlar yoluyla engellileştirilmektedir” (Burcu, 2020: 26), görüşüyle örtüşmektedir. Romanda, bedensel farklılığa sahip bireylerin sosyal yaşama katılımını engelleyen dışlayıcı tutumların, toplumun belirlediği normlarla şekillendiğine dair güçlü bir eleştiri yapıldığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Engellilik, sadece bireysel bir durum değil, tarihsel ve kültürel bağlamda şekillenen toplumsal bir olgudur. Bu bağlamda, engelliliğe dair modellerin tarihsel gelişimi -ahlaki, tıbbi ve sosyal modeller-

yalnızca sağlık ya da rehabilitasyon alanlarını değil, aynı zamanda sanat ve edebiyat gibi kültürel üretim alanlarını da etkilemiştir. Ahlaki model, engelliliği bireyin veya yakın çevresinin günahı ya da kusuru olarak görüp dışlayıcı bir bakış ortaya koyarken; tıbbi model, bireyi iyileşmesi gereken bir “sorun” olarak konumlandırmıştır. Buna karşın sosyal model, engelliliği bireyin bedensel farklılığı değil, toplumun inşa ettiği bir eşitsizlik olarak okuyup daha kapsayıcı bir çerçeve sunmuştur.

Engellilik konusunu işleyen edebi eserler de bu modellerin izlerini taşıyabilir. Gönül Çatalcalı'nın *Eşiktekiler* romanında, geleneksel ahlaki modelin yansımalarını görmekteyiz. Ancak bu modelin ortaya koyduğu anlayışa eleştirel bir perspektiften yaklaşıldığı ve bu anlayışın birey üzerindeki yükünün gözler önüne serildiği söylenebilir. Elif Şafak'ın *Mahrem* romanı ise bedensel farklılıkların nasıl toplumsal dışlanma mekanizmalarına dönüştüğünü ele alan eleştirel bir anlatı sunar. Romanda, engelliliğin yalnızca bireysel bir sağlık sorunu değil, toplumsal ve kültürel pratiklerin sonucu şekillenen sosyal bir olgu olarak değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Roman, bu bağlamda sosyal modelin öngördüğü şekilde, bireyin engellenmişliğini toplumsal yapıların bir sonucu olarak konumlandırır. Her iki metin de bedenin yalnızca biyolojik bir yapı değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel kodlarla örülü bir deneyim alanı olduğunu gösteren önemli edebi örnekler olarak değerlendirilebilir.

Dolayısıyla, konuyu işleyen edebi eserlerin engelliliğe dair toplumsal algının hem bir yansıması hem de eleştirisi olduğunu söyleyebiliriz. Engellilik modellerini edebiyat üzerinden okumak, hem kültürel kodlarımızı görünür kılar hem de bu kodların dönüşümüne katkı sağlar. Bu tür okumaların, yalnızca edebiyat araştırmaları için değil, toplumsal bilincin gelişmesi ve sosyal duyarlılığın yükselmesi açısından da önemli bir zemin sağladığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Burcu, E. (2007). *Türkiye'de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E. (2020). *Engellilik Sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Çatalcalı, G. (2017). *Eşiktekiler*. Tekin Yayınevi.
- Davis, J. L. (2011). Normalliğin İnşası: Çan Eğrisi, Roman ve On Dokuzuncu Yüzyılda Sakat Bedenin İcadı. İçinde *Sakathlık Çalışması*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Goffman, E. (2022). *Damga: Örselenmiş Kişiliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Heretik Yayınları.
- Kolat, S. (2010). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye'deki Yansımaları*. Anıl Matbaacılık.
- Braddock, D. L. & Parish, S. L. (2011). Sakatlığın Kuramsal Tarihi. İçinde *Sakathlık Çalışmaları*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mead, G. H. (2021). *Zihin, Benlik ve Toplum*. Heretik Yayınları.
- Oliver, M. (2011). Sakatlık ve Kapitalizmin Yükselişi. İçinde *Sakathlık Çalışmaları*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, M. (2011). *Türkiye'de Engellilik Gerçeği*. Ajansvısta Matbaacılık.
- Samav, F. D. & Sallan Gül, S. (2021). *Sakathlığın Değişen Yüzü ve Engellilik Sosyolojisi*. Bağlam Yayıncılık.
- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık Sosyal Modeli. İçinde *Sakathlık Çalışmaları*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şafak, E. (2006). *Mahrem*. Metis Yayınları.
- Tekin, H. H. (2019). Engelli Üniversite Öğrencilerinin Eğitim Yaşamındaki Sorunları: Konya Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1531-1548.
- Thomas, C. (2011). Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler. İçinde *Sakathlık Çalışmaları*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Turan, S. (2018). *Tanrı'nın Engeli Mi Engelli Tanrı Mı?*. Metamorfoz Yayıncılık.
- Ünlü, S., & Bağcıvan, A., & Kara, B. (2022). Geçmişten Günümüze Türk Kültüründe Engelli Anlamlandırmaları. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 96-130.
- Yumul, A. (2012). Ötekiliği Bedenlere Kaydetmek. İçinde *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.